

A PÉCSI PÜSPÖKSÉG EGYHÁZSZERVEZÉSI INTÉZKEDÉSEI

a szlavóniai plébániák adminisztrációjával
kapcsolatban az 1730–1740-es években*

ECCLESIASTICAL REORGANIZATION IN THE DIOCESE OF PÉCS
The Administration of Slavonian Parishes in the 1730s and 1740s

Gózy Zoltán – Lovaš Eldina

Pécsi Tudományegyetem, Magyar Nemzeti Levéltár – Horvát
Történettudományi Intézet

ÖSSZEFOGLALÁS

A 18. század első fele katolikus egyháztörténeti szempontból átmeneti korszaknak számít. A püspökök fokozatosan építették ki és alakították újjá az egyházigazgatást, szervezték meg és vették át a plébániák adminisztrálását. Ezzel párhuzamosan vesztett pozíciókat az a ferences rend, amelynek szerzetesei a visszafoglaló háborúkat követően is folytatták az egyházi tevékenységüket. Az egyházmegyei papképzés beindulásának köszönhetően évről évre bocsátották ki a szemináriumok a klerikusokat, így a püspökségek egyre nagyobb számban tudtak saját hatáskörben papokat beiktatni, és ezzel párhuzamosan a szerzeteseket a plébániákról kiszorítani. Ennek következtében a püspökök érvényesíteni tudták integrációs törekvéseiket, ami leginkább az intézmény homogenizációjával járt együtt.

A tanulmány ezt a folyamatot a pécsi püspökségre vetítve vizsgálja. A pécsi püspökség és a boszniai ferencesek között polémia alakult ki az 1740-es években a szlavóniai plébániák joghatósága kapcsán. A vitába bekapcsolódtak a kormánysszervek és az uralkodó is, majd ez 1746-1747-ben egy részletes vizsgálattal zárult. A tanulmány a forrásokat analizálva veszi számba és értékeli az egyes eseményeket, külön hangsúlyt helyezve a két fél érvrendszerére, valamint a személyi, hivatali változásokra.

ABSTRACT

The first half of the eighteenth century marked a transitional period in Catholic church history. Bishops gradually rebuilt and restructured ecclesiastical administration, organizing and taking over the management of parishes. At the same time, the Franciscan order—whose friars had continued their religious activities after the wars of reconquest—began to lose ground. With the start of diocesan priestly training, seminaries began graduating clergy year after year, allowing bishops to appoint priests under their own authority in increasing numbers and, in turn, displace members of

* A tanulmány az NKFI K 143017 sz., „A magyarországi rendiség politikai kultúrája (1526–1848) II.”, valamint a NextGenerationEU által finanszírozott “380-01-02-23-42” kutatási projekt támogatásával készült.

religious orders from parish service. This enabled bishops to advance their integration efforts, which primarily resulted in the homogenization of church institutions.

This study examines this process as it played out in the Diocese of Pécs. In the 1740s, a conflict arose between the diocese and the Bosnian Franciscans regarding jurisdiction over the parishes in Slavonia. Government authorities and the monarch became involved in the dispute, which culminated in a detailed investigation in 1746–1747. Drawing on primary sources, this study analyzes and evaluates the key events of the conflict, with special attention to the arguments presented by both sides and to the related changes in personnel and administration.

Kulcsszavak: vizsgálat, plébániák adminisztrációja, pécsi püspökség, boszniai ferencesek, 18. század

Keywords: investigation, parish administration, Diocese of Pécs, Bosnian Franciscans, eighteenth century

1740-es évek közepén Berényi Zsigmond pécsi püspök és generális vikáriusa, Fonyó Sándor intenzív lépéseket tettek a szlavóniai plébániák joghatóságának tisztázására. Vizsgálatokat kezdeményeztek és folytattak, levelezéseket bonyolítottak az egyházi és a világi közigazgatás vezetőivel. Az ügyek intézése, a folyamatos interakciók számos vitát generáltak a pécsi püspökség és a boszniai ferencesek között, amelyek 1745-1747-re kulminálódtak. A két fél érv- és célrendszere igen sok hasonlóságot mutat a déli egyházmegyékben lezajlott más, korábbi egyházi folyamatokkal,¹ ám több okból kifolyólag egyedi jelenségekkel és argumentációval is találkozunk. Bár Hermann Egyed összefoglaló egyháztörténeti munkájában egyrészt kevésbé ítéli polemikusnak a püspökök és a szerzetesrendek közötti viszonyt, és az esetleges konfliktusokat „csak elszigetelt eseteknek”² vélte, amelyek nem „elvi ellentétekből, hanem az illető főpapok temperamentumából folytak.” A század közepétől viszont már konstataált nézeteltéréseket, „amikor a püspökök a Tridentinum rendelkezéseivel ellentétben a szerzetesi exemptiót kezdik nem respektálni, a szerzetesek viszont az exemptiót nemcsak rendházaikra, hanem népeikre és falvaikra is szeretnék kiterjeszteni.”³ Ilyen elmentétként aposztrofálja Padányi Bíró Márton fellépését a lekipásztorkodó

¹ Vö. *Juhász Kálmán*: A verseci esperesség betöltése 1743-ban (Részlet a csanádegyházmegyei plébániák történetéből). Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat Közlönye. XXXII. (1916) III–IV. füzet. 79–109; *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 1.) München, 1973. 315–316; *Bárth Dániel*: A 18. századi Bácska „alulnézeti” egyháztörténete. In: *Bárth Dániel*: A 18. századi Bácska „alulnézeti” egyháztörténete. Húsz év – húsz tanulmány. Folcloristica Historica 3. Budapest, 2020. 9–29. 20.

² *Hermann E.*: A katolikus egyház története i. m. 316.

³ *Hermann E.*: A katolikus egyház története i. m. 316.

ferencesekkel szemben, ám ezt atipikus helyzetként értékeli,⁴ sőt kijelenti, hogy „az összhang világi és szerzetesapság között az egész korszakban általában még zavartalan – az elmélyült hitélet nagy hasznára.”⁵

Jelen tanulmány nagyobb részben árnyalja, kisebb részben erősíti Hermann Egyed érvelését. Árnyalja, mivel egy létező és több szegmensre épülő nézeteltérést mutatunk be a pécsi püspökség és a boszniai ferences rendtartomány között, ugyanakkor bizonyos értelemben erősíti, hiszen olyan egyházmegyei vezetőkhöz kapcsolódik a polémia, akik határozott álláspontot vettek fel a saját plébániáik érdekében, és elvárásaik, saját jogértelmezésük, normarendszerük, nem szükségszerűen egyezett a kérdéses esetekben.⁶

Egyháztörténeti előzmények

A hódoltság idején komoly joghatósági küzdelem folyt a magyar egyházi hierarchia, illetve a horvát és bosnyák egyházi rendszer között. A téma korai korszak elözményeiről a korszak kutatói, elsősorban Molnár Antal plasztikusan és komplex módon mutatta ki, hogy a két lelkipásztori és egyházjogi struktúra, vagyis a balkáni katolicizmus képviselőire épülő római missziószervezés, valamint a magyar egyházi intézményrendszer egymást kiegészítve tudta biztosítani a hódoltság lelkipásztori ellátását. A bosnyák ferencesek a belgrádi püspök joghatósága alatt gondozták a bosnyák és a horvát katolikusokat, míg a magyar lakosságot a magyarországi püspökök joghatósága alatt álló magyar ferencesek, jezsuiták, világi papok és licenciátusok látták el.⁷

A 17. század végére már körvonalazódott a különböző felek szembenállása, valamint az ehhez kapcsolódó történelmi és jogi argumentáció,⁸ amely a 18. század első felében is folyamatosan felbukkant, attól függően, hogy milyen szereplők kerültek döntési pozícióba, illetve, hogy milyen egyházszerkezési stratégiával állt elő az egyházmegye vezetése. Már Széchényi György is alapulvének vallotta a kalocsai érseksége alatt (1667–1685),

⁴ „De az ilyesféle esetek még aránylag ritkák ebben a században.” Hermann E.: A katolikus egyház története i. m. 316.

⁵ Hermann E.: A katolikus egyház története i. m. 316.

⁶ A boszniai ferencesek Szlavónia és a Szerémség területén végzett tevékenységéről ld.: Hoško, Franjo Emanuel: Djelovanje franjevaca Bosne Srebrene u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI. i XVII. stoljeća. Sarajevo, 1979; Hoško, Franjo Emanuel: Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća. Zagreb, 2000; Hoško, Franjo Emanuel: Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj. Zagreb, 2001.

⁷ Molnár Antal: A katolikus egyház intézményrendszere a hódolt Magyarországon. In: Fedeles Tamás – Varga Szabolcs (szerk.): A pécsi egyházmegye a 17–18. században. Pécs, 2005. 7–18, 16–17.

⁸ Molnár Antal: Magyar hódoltság – Horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus intézmények az oszmán uralom alatt. Budapest, 2019.

hogy a missziós pásztorok csakis a megyéspüspökök engedélyével dolgozhatnak a hódoltságban, lelkipásztori működésükkel nem sérthetik meg az egyházi törvényeket.

A hódoltsági területeken a visszafoglaló háborúkat követően is folytatták egyházi tevékenységüket a szerzetesek.⁹ Különösen a ferencesek láttak el pásztorációs feladatokat a plébániákon.¹⁰ A katolikus egyházigazgatás helyreállítása már a 17-18. század fordulóján megindult, ám tényleges konszolidáció csak a Rákóczi-szabadságharc lezárását követő években bontakozhatott ki. A stabilizációs törekvések egyik eklatáns példája az 1714. évi pécsi egyházmegyei zsinat, amely igyekezett egységes eljárásrendet kijelölni, a püspök joghatóságát egyértelművé tenni. Egyrészt egységesíteni kellett az egyházmegye működését, fel kellett számolni a plébániák, licen ciátusok esetében tapasztalható jelentősebb – liturgiai, személyi vagy akár finanszírozási – eltéréseket; másrészt ki kellett jelölni a rövid és hosszú távú stratégiai célkitűzéseket. Végül, de nem utolsósorban, elemi érdeke volt a püspököknek, hogy az egyházmegye területén megkérdőjelezhetetlenné tegye kiemelt és megkerülhetetlen vezető pozícióját (az egyházmegye és a vármegye vezetőjeként, illetve birtokosként egyaránt).¹¹

A dél-magyarországi egyházmegyékhez hasonlóan, a pécsi püspökség és a ferences szerzetesek közötti viszony egy irányban haladt a 18. század első harmadában. 1736-tól megkezdte működését a pécsi papképzés, amely ettől kezdve évről évre bocsátotta a pályára a klerikusokat, így a püspökség egyre nagyobb számban tudott saját hatáskörében papokat beiktatni, és ezzel párhuzamosan a szerzeteseket eltávolítani.¹² Ennek következtében egyre határozottabban tudta érvényesíteni integrációs törekvéseit a püspök, ami leginkább a klerikusok és az intézmény homogenizációjával járt együtt. A szeminárium révén centralizáltan tudta átültetni az elvárásokat, az egyházlátogatások, valamint a kiépülő esperesi hálózat révén erősödött a

⁹ Összefoglalóan: *Siptár Dániel*: A felszabadító háborúk után megtelepedett szerzetesi közösségek a Dél-Dunántúlon. In: Gözsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.) *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Különös tekintettel a Dél-Dunántúlra. Series Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VII.* 155–196; *Siptár Dániel*: A szerzetesség és a töröktől való visszafoglalást követő „második konfesszionalizáció” Baranya megyében. *Korall* 15 (2014.) 57. 70–91.

¹⁰ *Hermann E.*: A katolikus egyház története i. m. 315–316; *Bárb D.*: A 18. századi Bácska i. m. 20.

¹¹ *Gözsy Zoltán*: Az 1714. évi pécsi zsinat. In: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Series Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis; X.* Budapest–Pécs, 2014. 167–182, 171.

¹² *Molnár Antal*: A magyar ferencesek hódoltság-kepe a XVIII. században a rendi történetírás és a prédikációk alapján. In: Bitskey István – Oláh Szabolcs (szerk.): *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban. Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium)* 31. Debrecen, 2004. 551–563, 558.

kontroll. Ezen elméleti szempontok realizálásához kompetens és elhivatott személyekre volt szükség. A pécsi püspökségnél ez Berényi Zsigmond és Fonyó Sándor révén jelentkezett, akik elkötelezett hívei voltak az egyházmegye megerősítésének, amiben kiemelt szerepet szántak a papság minőségi fejlesztésének és folyamatos kontrolljának. Fonyó fokozatosan átvette a dispoziciók feletti kontrollt és kezdeményezést. Több szempontot is mérlegelt a plébániai helyek kiadásánál. Figyelte a papok lehetőségeit, kompetenciáit, érdekeit, a plébániai közösségek adottságait, viszonyait, ez utóbbit akár a kegyurakkal való egyeztetés révén is.¹³

Ezek a folyamatok óhatatlanul lecsapódtak a plébániák adminisztrációjánál, így nézeteltéréseket generáltak a szerzetesek és az egyházmegye vezetése között, ami a pécsi püspökség esetében az 1740-es évek közepén kulminálódott.

1746. március 12-én Berényi Zsigmond határozatot hozott, amelynek értelmében egy vizsgálatot kellett lefolytatni az egyházmegye szlavóniai plébániáival kapcsolatban: kik adminisztrálják azokat, kinek van erre felhatalmazása, jogosítványa (*Inquisitio circa parochias a Franciscanis Provinciae Bosnensis in Sclavonia possessas*)?¹⁴ Azt is fel akarta tární, kik, mikor, milyen visszaéléseket követtek el a fennálló egyházi jogrenddel szemben? A vizsgálatot ugyanezen év november tizennegyedikén folytatták le a kukujevci parókián,¹⁵ ahol a behívott tanúk eskü alatt adtak válaszokat az előre megfogalmazott tizenhárom deutrális kérdőpontra Joannes Penitz nijemci plébános,¹⁶ és a pécsi püspökség szlavóniai külső helyettese

¹³ Gőzsy Zoltán: A katolikus egyházi struktúra újra- és újjáalakításának kérdései Magyarország déli egyházmegyéiben az 1710-es években. *Egyháztörténeti Szemle*. XXI (2020.) 3. 9–24, 20.

¹⁴ Pécsi Egyházmegyei Levéltár (PEL) 1746. 53. *Inquisitio circa parochias a Franciscanis Provinciae Bosnensis in Sclavonia possessas*. A kérdőívet részleteiben, egyes helyeket kihagyva, Stjepan Sršan fordította le és közölte horvát nyelven. Ld. *Sršan, Stjepan*: Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745–1774. Eszék, 2007. 187–195.

¹⁵ A plébániát 1735-ben vizitálták. A feljegyzés szerint a parókiát 1732-ben „a Szerémi püspökségből a Pécsihez csatolták, miután a pécsiek erőszakosan elfoglalták és betörték a templomba Szent Simon és Jakab ünnepén, a nép nagy megbotránkoztatására, akik összegyűltek a szentmisére,” 1743-ban a szerémi püspök a pécsiek jelenléte miatt nem vizitálhatta, amit viszont 1745-ben már megtett a pécsi püspök. Egy 1745. október 14-i jelentés szerint a kukujevci plébánia temploma rossz állapotban volt, míg a helyi parókia épületét újonnan építtette a plébános, aki nem rendelkezett állandó jövedelemmel. A Határőrvidék területéhez tartozott, filiákkal nem rendelkezett. *Sršan, Stjepan*: Kanonske vizitacije. Srijem 1735–1768. IV. kötet. Eszék, 2006. 33, 51, 473–475; *Sršan, S.*: Stanovništvo i. m. 19.

¹⁶ 1713. október 22-én született Nijemciben. Lorettóban a Propaganda fide kollégiumában tanult filozófiát és teológiát. Innen 1740. december 17-én tért vissza Pécsre. Szlavóniába, Lovászra küldték káplánnak, következő évben április 11-én tette le az esküjét Kukujevci-ben. Megérkezése előtt próbálta Szörényi püspök

(vicarius foraneus),¹⁷ valamint Georgius Jakobovcsany¹⁸ a pécsi székesegyház karkáplánja (Praebendarius) jelenlétében.¹⁹

A pécsi püspök olyan érveket akart felmutatni az uralkodó felé, amelyek igazolhatják a saját álláspontját. E célból egy olyan kérdőívet állított össze a püspökség, amelyben sugalmazott kérdések révén mondatják ki a helyi lakosság képviselőivel, hogy a ferencesek hol és miben cselekedtek az egyházmegye ellen, illetve annak kárára. A vizsgálat dramaturgiáját nem tudjuk pontosan rekonstruálni, de az valószínűsíthető, hogy csoportosan rendelték be a megkérdezett tanúkat, akik általában tartalmilag ismétlődő válaszokat adtak, esetenként egy-egy újabb információval, adalékkal kiegészítve.

A deutrális pontjai között elsőként arra kérdeztek rá, hogy Szlavóniában a török uralom alatt egyházmegyei papok tartottak-e plébániákat

Kukujevcit a pécsi püspökségtől elválasztani, és a szerémihez csatolni. 1746-ban áthelyezték Nijemcibe, ahol átvette a *vicarius foraneus* tisztséget. Brüsszle III. 447. 1757-ben került Sotinba (megtartotta Nijemcit lakhelyeként), ahol kitűnt ügyességével és tapasztalatával, Míg 1762-ben a szlavón plébániákat vikáriusként vizitálta, Nijemciben 49 évesen váratlanul meghalt, itt temették el. *Brüsszle Josephus*: Recensio universi cleri dioecesis Quinqueecclesiensis. I–IV. Pécs, 1874–1880. IV. 670–671.

¹⁷ A *vicarius foraneus* az esperesi kerület élére állított pap, esperes, a püspök külső megbízottja. Bangha Béla S. J. (szerk.): Katolikus Lexikon II. kötet. Ellenállás – Kazula. Budapest, 1931. 50, 275; *Varga János*: Az 1848 előtti falusi társadalom kutatásának forrásai. In: Erdmann Gyula (szerk.): Rendi társadalom - polgári társadalom 2. Kutatás - módszertan. Gyula, 1989. 212–225. A pécsi püspökség területén ezt az elnevezést leginkább a tisztségét a Dráván túli, szlavóniai (*Vicarius in regno Slavoniae foraneus*) plébániáit főesperesként felügyelő egyházi személyre alkalmazták, aki ezen esperesi kerület valamely nagyobb plébániáját vezette. PEL 1746. 63. Processus consistorialis contra Nicolaum Csernik Franciscanum Admin. Jankovczensem ob contumaciam. A tisztség ún. „*külhelynöki*” jellegéről: *Zsatkovics Kálmán*: Az egri befolyás és az ez ellen vívott harcz a munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. Második közlemény. Századok XVIII. (1884) 766–786, 772; *Papp György*: Adalékok De Camillis József munkácsi püspök működéséhez. Keleti Egyház 8(1941) 5. szám. 110–124, 122; ún. „*közbülső*” (a főesperesi és a plébániai szint közötti) státusz jellegéről: *Seres Attila*: Egy bukovinai székely tanító a moldvai csángók között. Péter Gergely trunki kántorsága dokumentumokban elbeszélve. 1937–1940. Honismeret 47(2019) Különszám. 154–167, 165.

¹⁸ Georgius Jakobovcsan Nijemciben volt plébános, majd 1737-ben került Szakcsra. Bár szorgalmasan dolgozott nyolc éven keresztül, mégis megvádolták és a konzisztórium elé citálták, ő maga elkezdte szétosztani és eladni a vagyonát, titokban a menekülést tervezte. Ivanics János pinchelyi esperesre bízta, hogy vessen végen ennek, Jakobovcsant pedig Pécsre irányították. Itt megfosztották javadalmától, egy éven keresztül saját költségén Pécsen kellett maradnia, minden nap misére kellett járnia. *Brüsszle J.*: Recensio universi i. m. IV. 498–499.

¹⁹ PEL 1746. 53.

és világi katolikusok adminisztrálták-e a szentségeket?²⁰ Volt érdeklődés a nemci plébániával kapcsolatban, és itt is az egyházmegyei érdekeket igyekeztek preferálni. A felvetés szerint a török hódoltság alatt már világi papok igazgatták, ám a ferencesek megpróbálták egy ideig zavarni őket (exturbare) és elfoglalni (occupare) a plébániát. A kérdés az érintett ferencesekre és a világi papokra vonatkozott. Hasonló forgatókönyvet vázoltak fel Tovarnikkal kapcsolatban, ahol Paulus Blazevids²¹ plébánost a ferencesek erőszakkal és hatalommal kivetkék (ac inde vi et potentia mediante Franciscanorum pulsum fuisse), valamint a Jamenából és Kukujevciből egyaránt a ferencesek által elűzött Králics Mátyás plébános (abinde per Franciscanos depulsum / Patres Franciscani pellere conati sint) történetét kívánták feltérképezni. Az egyházmegye arról is érdeklődött, hogy a Nijemcivel szomszéd plébániákat, különösen Otokot és Lipovacot is világiak (ecclesias) igazgatták, hogy kihez tartozott Laze, Slakovci,²² Jankovci,²³ Morović, Ivankovo?²⁴

Több fogalmat is kiemelhetünk a kérdésekből. Az elfoglalás (occupatio) főnév többszöri használata az egyházmegye azon álláspontját tükrözi, hogy az eredetileg püspöki joghatósághoz tartozó plébániákat vett birtokba, és ez az eljárás inkább erővel (captio, sőt expugnatio értelmében) és jogtalanul történt, mint egyfajta megtelepedésként (descensio értelmében),

²⁰ „An sciat fatens, et unde, quod in Slavonia sub Dominatu Turcarum parochias tenuerint ecclesiastici, et catholicis saecularibus administraverint sacramenta?” PEL 1746. 53.

²¹ Paulus Blazevids Lorettóban tanult, áldozópapként 1699-ben került a pécsi egyházmegyébe. Sokat fáradozott a hívek lelkipálcázásával. Brüssztle jellemzése szerint minden tekintetben kiváló volt. Amikor 1720-ban átvette a lovászi plébánia vezetését, saját költségén felújíttatta a templomot kívülről és belülről. 1735. szeptember 14-én 67 évesen hunyt el Lovászbán, itt temették el a templomban. *Brüssztle J.*: Recensio universi i. m. III. 585.

²² Először a vukovári ferencesek igazgatása alatt állt, melyet a vukovári ferences rendház krónikájának a bejegyzései is alátámasztanak. 1741-ben az a bejegyzés olvasható, hogy Berényi Zsigmond püspök utasítása szerint feljegyezték a Slakovciban gyónásra képes hívek számát, 1744-ben pedig egy Szent Anna napján megtartott miséről számoltak be. A Jankovci plébánia megalapítása után, Slakovcit az újonnan megalapított plébániához csatolták. *Dobrica, Ladislav – Posedi, Ivan*: Kronika franjevačkog samostana u Vukovaru. Knjiga I. (1722–1780.), Vukovar, 2020. 145, 181; *Sršan, S.*: Stanovništvo i. m. 22.

²³ Egy 1745. évi jelentés szerint a plébánia igazgatása a vukovári ferencesek feladata volt, amit a vukovári ferences krónika bejegyzései is igazolnak. Püspöki rendelet szerint plébániai rangra emelték, és hozzá rendelték a két szomszédos falut, Slakovcit és Svinjarevcit is. Ennek hátterében a helyek közötti távolság, illetve a ferencesek Jankovciba való szállításának a biztosítása állt. *Ld. Dobrica L. – Posedi I.*: Kronika franjevačkog i. m. 93, 145, 181; *Sršan, S.*: Stanovništvo i. m. 22.

²⁴ PEL 1746. 53.

folyamatos, békés, jogos szerzeményként.²⁵ További, gyakran előkerülő kifejezések, amelyek bizonyítják az előző állítást, az erőszakos birtokbavétel, az elhajtást, elűzést (*exturbatio*, *expulsio*, *depulsio*) jelentő fogalmak, amelyek a jogosan használt birtokból, javadalomból történő drasztikus eltávolítást érzékeltetik. A püspökség értelmezése szerint ugyanis a ferencesek az amúgy is igen hektikus időszakban, az amúgy is sok sebből vérző egyházmegyei papsággal szemben léptek fel erőszakosan.²⁶

Az egyházmegyei érvrendszere és a használt kifejezések azonban mindenképp egy interakció eredményét mutatják, amelyben számos toposz, hagyomány köszön vissza rendszeresen. Molnár Antal mutatta ki a ferences rendtartományok történeti érvrendszerét, amelynek segítségével a 18. században, a szerzetesség identitásválsága idején a korábbi, hódoltság alatti szerepüket és jelentőségüket újrafogalmazták. A narratíva logikája abban áll, hogy a rendtartományok igyekeztek gondoskodni történeti múltjuk és jelentőségük méltó megőrkítéséről.²⁷ A szalvatóriánus rendtartományi káptalan 1742-ben írta elő a rendházak történetének összeállítását és folyamatos vezetését. A Blahó Vince által összeállított anyagban kiemelt szerepet kapott a középkor végi önállósulás, illetve a török kor alatti helytállás.²⁸ A 18. század közepén, amikor az egyházmegyei vezetők fellépésének köszönhetően megkezdődött a szerzetesek kiszorítása a plébániákról, a ferences öntudat erősítését szolgálta a dicső múlt feltérképezése és prezentálása. Ez egyfajta „ferences lokálpatriótizmust” is kialakított azokban a régiókban, illetve azokon a plébániákon, ahol a szerzetesek tevékenykedtek.²⁹

A boszniai rendtartomány érvrendszerébe ugyanezek az elemek épültek be, kihangsúlyozták, hogy a 17. században a katolikus egyház egyedüli képviselőiként biztosították az ősi hit fennmaradását, emellett mindvégig az uralkodó érdekeit, céljait szolgálták.³⁰

A kérdéskör, cselekvési környezet

Mielőtt rátérnénk a püspökség és a rendtartomány között fennálló problémakör bővebb prezentálására és értelmezésére, bemutatnánk az előzményeket és a téma kontextusát. Mária Terézia 1741-ben hozzájárult a határőrvidék megszüntetéséhez, és ezek a területek mint korona- és kamarabirtokok fokozatosan a területileg illetékes vármegyékhez kerülhettek. Ezt foglalta írásba az 1741. évi 18. törvénycikk. Az uralkodónő az 1745. július elsején kelt rendeletével rendezte az oszmánoktól visszafoglalt és addig katonai

²⁵ Vö. *Siptár D.*: A felszabadító háborúk i. m. 172–173.

²⁶ *Góczy Z.*: A katolikus egyházi struktúra i. m. 11–14.

²⁷ *Molnár A.*: A magyar ferencesek i. m. 554; *Siptár D.*: A felszabadító háborúk i. m. 167–169.

²⁸ *Molnár A.*: A magyar ferencesek i. m. 557.

²⁹ *Molnár A.*: A magyar ferencesek i. m. 558–560. Vö. *Siptár D.*: A felszabadító háborúk i. m. 167.

³⁰ Vö. *Molnár A.*: A magyar ferencesek i. m. 561.

irányítás alatt levő szerémségi és alsó-szlavóniai területek hovatartozását, felállítva a katonai határőrvidékeket, a generalátusokat, valamint a polgári közigazgatás alá vont térséget, pontosan megszabva annak határait. A terület felett a magyar kormánysszervek voltak illetékesek, pénzügyi tekintetben a Magyar Kamara, közigazgatási kérdésekben pedig a Magyar Királyi Helytartótanács.³¹ Ez a rendelet az 1741. évi magyar országgyűlés 18. törvénycikkének értelmében felállított három tagú udvari bizottság munkájának eredménye.

1746-tól kezdődően a három alsó-szlavóniai vármegye felállítása történt meg, élükre főispánokat neveztek ki, majd a vármegyéknek címert (pecsétet) adományoztak.³² A főispánok számára egyértelmű instrukciókat fogalmaztak meg, a világi közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a közrend fenntartása, az adóztatás tekintetében. Az 1745. július 1-én megfogalmazott uralkodói rendelkezésben kiemelt helyet kapott „a Mindenható Isten dicsősége és az ortodox római katolikus vallás” előmozdításának feladata, amelyet a Dalmáciára, Horvátországra és Szlavóniára vonatkozó törvények előírása szerint kellett megtenni.³³ A kormányzat kifejezte, hogy tisztelgetben kell tartani a görög keleti hívek számára kiadott engedményeket, ugyanakkor a vármegye tisztviselőire bízta a katolikus lakosság védelmét, amennyiben tilalmazta, hogy ortodox püspökök, pópák bármilyen önkényes gyűjtést (arbitrarias collectas) végezzenek vagy készpénzes bírságot (multas pecuniarias) szedjenek vagy csikarjanak (exigere et extorquere) ki tőlük.³⁴ A kormányzat figyelme valójában a lakosság anyagi, egzisztenciális védelmére irányult, a vármegyei adminisztrációnak a birtokosok túlzott követeléseire is ügyelniük kellett.

A világi közigazgatási változások nem hagyták érintetlenül a katolikus egyházigazgatást sem. A pécsi püspökséget közvetlenül nem érintette az átalakítás, míg 1743-ban a kormányzat által kijelölt reinkorporációs bizottság és az észéki deputáció végzése értelmében a boszniai-diakovári

³¹ Buturac, Josip – Filipović, Ivan – Križman, Mate – Šojat, Vesna: Zaključci Hrvatskog sabora V. 1743–1749. Arhiv SR Hrvatske u Zagrebu. Zágráb, 1966. 126.

³² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrása, Libri regii (A 57), 40. kötet, 306–308 (Verőce); 584–585 (Szerém); 41. kötet 59–61 (Pozsega). A három szlavóniai vármegye (Verőce, Szerém, Pozsega) 1745. évi helyreállításáról ld.: Horbec, Ivana: Slavonske županije između Banske Hrvatske i Mađarske: ustrojava civilne uprave i pitanje poreznog sustava u 18. stoljeću. Arhivski vjesnik 53 (2010) 1. 177–196.

³³ PEL 1745. 48. Apographum instructionis Caesareo Regiae Comitatus Veröcziensi occasione reincorporationis datae. „cumprimis vero Gloriam Dei Omnipotens et religionem orthodoxam Romano Catholicam pro exigentia legum regni, pro parte praefatorum regnorum Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae conditarum omnimode promovere et propagare satagant.”

³⁴ PEL 1745. 48.

püspökség hat plébániáját a határőrvidékhez csatolta (*sex pagos adimere et confinariis adscribere*).

Ez az intézkedés a presztízvesztés mellett gazdasági problémát is okozott Bakich Péter püspök számára.³⁵ 1744-ben arról panaszkodott a püspök (*dolens maximopere et summe quaerulosus cum infinita cordis afflictione*), hogy az elcsatolt plébániák éppen „a legjobbak a többi között”, így ha ez az intézkedés realizálódna, a püspökség (amely leírása alapján „önmagában is nyomorúságos” (*„qui per se miser est”*)) állapotban van, sőt még az utóbbi években csökkentek is a bevételei), „a legnagyobb nyomorúságba, és szinte romlásba sülyedne.”³⁶ A püspök tiltakozó kérvényeket (*protestativas instantias*), illetve egy kérelmet (*supplex libellus*) nyújtott a végzéssel szemben és kérte az esztergomi érseket, hogy támogassa ebben.³⁷

Az átrendezés természetesen foglalkoztatta a pécsi egyházmegyét is, amely több levelet is küldött a kormányzatszervek irányába. Batthyány Lajos kancellár 1746 tavaszán Berényi Zsigmond pécsi püspök számára több levélben is – mintegy megnyugtatólag – kifejtette, hogy a „militaris és provinciális jurisdikció” alá került hívek, ha elhagynák is lakóhelyüket, számukra megfelelő lakóhelyet biztosítanak, ahol vallásukat gyakorolhatják.³⁸ A garanciát az uralkodó hozzáállása jelentette, hiszen számára is fontos, hogy az oda került hívek „hitükben semmilyen csorculást ne szenvedjenek”, ezért „semmilyen háborgatások nem fogh engedtetni.”³⁹ A kancellár referált a püspök számára a tizedfizetéssel kapcsolatban is. Közölte, hogy a pécsi püspök nem veszíti el azon jobbágyságok dézsmáját, akiket átsoroltak a határőrvidékhez.⁴⁰

³⁵ Petar Bakić püspökről ld: *Šrakić, Marin*: Petar Bakić – biskup i vlastelin (1716–1749.). *Diaconvensia* 25 (2007) 2. szám. 189–230.

³⁶ PEL 1744. 11. *Petri Bakich Episcopi Bosniensis seu Diakovariensis querelae ad Primatem directae cum ejusdem responso*.

³⁷ *„in miseriam maximam, et fere ruinam dominium devolvitur”* PEL 1744. 11. Pozíciójának megerősítése céljából Bakich Valkó vármegye főispáni tisztségét is kérte magának (a magyarországi eljáráshoz és helyzethez hasonlóan). A pécsi püspökség Dráván túli főesperességeivel és plébániáival kapcsolatban: *Ortvay Tivadar*: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elejét a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. Budapest, 1894. 264–278.

³⁸ *„azoknak is olly hely fog assignáltatni, ahol jól subsistálhatnak, és a religio dolgában nem csak háborgatások ne légyen, hanem hogy a valamint az előbbi, úgy az új lakóhelyekben is minden háborgatás nélkül megmaradhassanak, és mindenképpen protegáltassanak.”* PEL 1746. 18. *Correspondentiae Com. Ludovici a Batthyanyi cum Episcopo Quinqueecclesiensi de parochia Nemczeni et decimis Vukováriensibus et Valpoiensibus*.

³⁹ PEL 1746. 18.

⁴⁰ *„az is hasonlóképpen úgy intéztetett, hogy mind az vukovári dominiumtól el esett, és confiniumokhoz applicált helységekbeli lakosoktól, akik nagyobb részent intra domi-*

Az egyházmegye-szervezés aktuális állapota: a plébániák irányításának kérdése

A visszafoglaló háborúk alapvetően változtatták meg az egyházi viszonyokat. A bosnyák ferencesek számára pozitív fordulatot ígértek a keresztény seregek győzelmei. Ez a háború azonban nem hozott felszabadítást a rendtartomány számára, oszmán megszállás alatt maradtak. A törökök a bosnyák ferencesek ellen fordultak, kolostoraik nagy részét lerombolták, a szerzeteseknek pedig menekülniük kellett. A karlócai béke idején már csak öt kolostor állt Boszniában, a boszniai püspök pedig Diakovára költözött, a török uralom alatt élő híveitől elvágyva.⁴¹ Ezzel párhuzamosan a magyarországi területek viszont felszabadultak az oszmán uralom alól. A katolikus egyházszerkezet vissza akarta állítani a korábbi viszonyokat és újjá alakítani a saját struktúráját. Érvényesnek tarthatjuk Tóth István György megfogalmazását: „a magyar püspökök és ferencesek számára a bosnyák szerzetesek csak a török uralom velejárói voltak, akikre a középkorvégi egyházi szerkezet helyreállításával ezentúl már nincs szükség.”⁴² Ez az ellentét egyre fokozódó konfrontációt generált a felek között, ami a század közepő harmadára kulminálódott.

A pécsi egyházmegye életében közvetlen hatást viszont eredményeztek a Dráván túli területek egyházigazgatási változásai. A plébániái struktúra megbotlygatása és a hozzájuk kapcsolódó bevételek az egyházmegyék vezetőit arra késztették, hogy górcső alá vegyék a lokális egyházszerkezetet. A plébániák ellenőrzöttebb tétele és átvizsgálása fokozottabb mértékben irányította rá a figyelmet a parókiák joghatóságára, adminisztrációjára, illetve a pasztorációt végző személyekre, kiemelten a ferencesekre.

Az, hogy Berényi Zsigmond pécsi püspök is határozott lépéseket tett a plébániákkal kapcsolatban, összefüggött azzal, hogy egyre több fórumon került elő ez a téma, sőt konkrét, lokális vitás kérdések is erősítették a probléma iránti érzékenységet. Ugyanakkor a püspök által az 1730–1740-es évtizedek fordulóján elvégzett Canonica Visitatio tapasztalatai is azt mutatták, nem hagyhatja figyelmen kívül a szlavóniai plébániák helyzetét.

Berényi Zsigmond már helynökként is nagy energiákat fektetett a plébániák ellenőrzésébe, ez vonatkozott azok működésére, illetve működtetésére, joghatóságára, adminisztrációjára. Ebbe a vonulatba tartozott a Berényi által 1738-ban megkezdett egyházlátogatás.⁴³ A helynök 1738.

nium helybeztetnek, mind pedig a valpoi négy ugy nevezett hajdu helységbeliektől a' szokott dészma megh fogh adatni...” PEL 1746. 18.

⁴¹ Tóth István György: Szent Ferenc követői vagy a szultán katonái? Bosnyák ferencesek a hódoltság misszióban. Századok 134 (2000) 4. szám. 747–799, 796.

⁴² Tóth I. Gy.: Szent Ferenc követői i. m. 797.

⁴³ A vukovári ferences évkönyvben feljegyezték Berényi látogatását, aki április 13-án 11 órakor jelent meg a vukovári kolostorban. Az eseményt a következő módon említik: „Mihelyst megérkezett, körmenet kíséretében meglátogatta a templomot, az oltárokat, nagy menetben és haraggal, megfenyegetve és megkérdézve minket, hol

április 18-án Vukováron kiállított levelében hívta fel a figyelmet a hamarosan induló vizitációra, és nevezett meg fontosabb szempontokat. Ezek közé tartozott, hogy amennyiben lehetőség nyílik rá, világi papokat iktassanak be a pécsi püspökség joghatósága alá tartozó plébániákra. Ekkor még Berényi is belátta, hogy még nincs realitása a szerzetesek elmozdításának. Ugyanakkor azt is elengedhetetlennek látta, hogy a plébániákon szolgáló személyek valamilyen módon „megvizsgáltassanak” (examinarentur), majd a vizsga hiteles tanúsítványával mutassák be magukat – akár személyesen, akár az írást beküldve – a vicarius generalisnak.⁴⁴ Az egyházmegye elvárásai szerint tehát az egyházközségekre kihelyezett személyeknek „be kell mutatniuk magukat az egyházmegyéhez, és minden tekintetben alá kell vetniük magukat a plébániai feladatoknak”.⁴⁵ A vizitáció több szempontból is meghatározó volt a szlavóniai plébániák adminisztrációjával kapcsolatban. Maga Berényi fogalmazta meg, hogy „a Szlavóniai Királyságban a püspöki joghatóságot 1741 vége körül értettem meg a kanonoki vizitáció során.”⁴⁶ A vizitációs felmérések alkalmat nyújtottak arra, hogy korrigálják a plébániák adminisztrációjában rejlő problémákat. A püspök számára például ekkor derült ki, hogy a híveknek nem megfelelő, hogy lelkigondozójuk Vukovárról járt ki hozzájuk. A nagy távolság, az utak minősége, az eső és a téli időszak okozta nagy kényelmetlenség miatt csak ritkábban tudta pasztorálni őket, annak ellenére, hogy a településen egy házat biztosítottak a

van a plébániatemplom alamizsnája? Nem akart megszállni nálunk [...] hanem elment „ad Dominum administratorem”. Aznap magához hívatta Lőrinc házfőnököt Diakovárról és Antun Bibić definitort [ferences rendtartomány tanácsadó képviselője], akiknek sok szemrehányást tett, de ők mindenben megcáfolták. Másnap eljött bemutatni a szentmisét, és megáldotta a melléklátárokat, amit előző nap gőgösen visszautasított. Aznap ismét hívatta a fent említett atyákat és a plébánosok közül valamennyit, majd befejezte a vizitációját, amely során semmit se talált a plébános és a ferencesek ellen. Mi több, köszönetet mondott, és szépen beszélt a templomról. Harmadnap megszentelte, vagyis megáldotta a kisebb és nagyobb harangokat, mert a közepes már meg volt áldva.” *Dobrica L. – Posedi I.: Kronika franjevačkog i. m. 133.*

⁴⁴ „et cum authentico examinis testimonio Reverendissimo Domino Vicario Generali in persona, vel litteras semet praesentarent” A nem személyes bemutatást az esztergomi egyházmegye gyakorlatára hivatkozva engedi, azokra gondolva, akik olyan távol vannak, hogy nehezen kivitelezhető a beutazásuk. PEL 1746. 57. Litterae et documenta complura concernentia controversiam Franciscanorum Bosnensis Provinciae cum Episcopo Quinqueecclesiensi intuitu parochiarum quarumdam in Slavonia per eos administrandarum.

⁴⁵ „...ad parochias dispositos se Diaecesano praesentare, et per omnia, quoad munia parochialia subiacere oportet.” PEL 1746. 57.

⁴⁶ „Episcopali jurisdictione in Regno Slavoniae circa finis anni 1741 canonicae visitationis intellexeram.” PEL 1746. 57.

plébánosnak.⁴⁷ A vizitáció során szerzett tapasztalatok birtokában fordult a püspök Mária Teréziához, amelyben biztosította, hogy az egyházmegyei papok hasznos munkát végeznek a plébániákon.⁴⁸

A püspök általánosan vette fel a küzdelmet a boszniai rendtartománnyal, de közben konkrét ügyekben is konfliktust vállalt. Leveleiben egyértelművé tette, hogy a szlavóniai plébániákat a pécsi püspökség joghatósága alá tartozónak tekinti (ecclesias parochiales ad jurisdictionem nostram spiritualement spectantes).⁴⁹ Meglátása szerint a ferencesek alapvető szerzetesi funkciója és karaktere, legfőbb értéke, a szegénység megőrzése (praecipuum patrimonium paupertas est), eleve nehezíti és gátolja a plébániák gondozását, amelyet valójában már nem is tudnak fenntartani. Ezt bizonyítja a templomok és plébániai házak lepusztult állapota, a lelkészek csekély választéka (desolatus ecclesiarum, ac domorum parochialium status, exiguus curionum selectus).⁵⁰

Berényi megparancsolta⁵¹ a rendtartomány ferenceseinek, hogy ha a jövőben is birtokolni kívánják a plébániák feletti joghatóságot, akkor lekipásztori vizsgát (examen; tentamen) kell tenniük Pécsen a konzisztórium előtt, az erről szóló értesítés átvételétől számított egy hónapon és egy napon belül.⁵²

A vizsgára történt berendelés (examen subire / examen instituere / citare ad examen) bevett gyakorlatnak számított Berényi püspöksége és Fonyó vikáriussága alatt,⁵³ amennyiben kifogásolhatónak találták valamelyik plébános lelkigondozói tevékenységét, egy szóbeli próbatételre rendelték, ahol bizonyítania kellett az alkalmasságát. Az eljárást a Tridenti Zsinat 21. és 23. ülésének határozataira alapozták, és ezekre hivatkozva gyakorolták.⁵⁴ Berényi számára a kvázi „képesítő vizsga” letétele az egyházmegyei

⁴⁷ PEL 1746. 57.

⁴⁸ PEL 1746. 57.

⁴⁹ PEL 1746. 22. Comes Sigismundus Berényi Episcopus Quinqueecclesiensis iubet Franciscanos Bosniensis Provinciae curae animarum aplicitos examen Quinqueecclesiis deponere pro obtinenda jurisdictione, jurisdictionem adimit Francisco Gvardiano Valkoviensi ob inobidentiam, et parochiam in Jankovcze se erecturum dicit.

⁵⁰ PEL 1746. 22.

⁵¹ A protocollum mutatókönyvében a *iubeo*, a levélben *praecipimus et mandamus* igék szerepelnek. PEL 1746. 22.

⁵² PEL 1746. 22.

⁵³ Vö. PEL 1745. 79. Citatio et examen testium in causa Joannis Meszarovits Parochi Mohatsiensis mandatur; *Brüssztle J.*: Recensio universi i. m. III. 118; *Gözszy Zoltán – Varga Szabolcs*: Papi műveltség a pécsi egyházmegyében a 18. század első felében. Jelenkor. LIV. (2011) 5. szám. Pécs, 2011. 509–515, 513.

⁵⁴ Ugyanezt az elvárás és eljárási rendet olvashatjuk a Patachich Gábor, kalocsai érsek által 1738-ban kiadott Statuta Generalia X. (a szerzetesekre vonatkozó – *Quoad regulares*) fejezet első pontjában: „*Ut nullus ad administrandam parochiam exmit-*

joghatóság elfogadását jelentette, annak elmulasztása esetén a plébánosi tevékenységet törvénytelennek tartotta (*illegitime exercere*).⁵⁵

A püspök ugyanekkor jelentette be, hogy engedetlenség (*inobedientia*) miatt elvette a joghatóságot a vukovári guardiántól, továbbá azt, hogy a jankovci plébániát saját kezébe veszi. A jankovci plébánia esetében külön kiemelte, hogy az ottani ferences szerzetes nem vette figyelembe a lokális szempontokat, ráadásul megsértette püspöki joghatóságát a plébánia felállításának akadályozása kapcsán, emellett még szóval fenyegette a plébánost. Mindezek miatt felfüggesztés büntetése alatt eltiltotta a ferences szerzetest a plébánia gondozásától (*ab administratione mox dictae possessionis Jankovce sub poena suspensionis ipso facto incurrenda pariter inhibemus*).⁵⁶

Levelét igen határozott iránymutatással zárta a püspök. Felszólította őket, hogy engedelmeskedjenek az előjáróiknak, fogadjanak szót, mert ott nekik kell vigyázniuk a hívek lelkére. Ezt örömmel, ne bánkódva tegyék, mert ez nekik egyáltalán nem használ. A hierarchiát egyértelművé tette záró mondatával: „tudjátok, hogy a lelkek gondozásában csak nekünk, illetve egyedül az általános helytartónknak kell engedelmeskednetek / alávetettnetek lennetek.”⁵⁷

A vicarius foraneus jogkörének pontosítása

„*et haec sunt, quae pro directione tui a te observari cupimus et mandamus*”⁵⁸

A pécsi püspökség joghatóságát, ellenőrző és irányító funkcióját szolgálta a szlavóniai plébániák koordinálására kinevezett vicarius foraneus. 1737. február 24-én Eszéken keltezett levelével nevezte ki Bakich Gábor a pécsi püspöki káptalan prépostja⁵⁹ Martinus Paluchot, az eszéki felsőváros lel-

tatur, antequam in examine consistoriali pro cura animarum gerenda sit approbatus, et professionem fidei emiseric, juramentumque archi-diaecesanum pro tempore administrationis suae deposuerit.” Bárbth Dániel: Statuta Generalia (1738). Vallásosság és mindennapi élet Patachich Gábor kalocsai érsek általános rendelkezéseinek tükrében. *Cumania* 21 (2005) 141–173, 172.

⁵⁵ Berényi a Helytartótanács számára 1747. július 28-án írt levelében úgy fogalmaz, hogy „*a rendtartomány ferences atyái, akik a püspökség területén végeznek lelkigondozást, nem hajlandók alávetni magukat vizsgálatra és jóváhagyásra, ennél fogva az egyházmegye joghatóságának*” (*semet examini et approbationi suae, per consequens jurisdictioni diaecesanarum submittere detrectent*). PEL 1747 19. Processus Episcopi Quinqueeclesiensis contra Franciscanos Provinciae Bosnensis.

⁵⁶ PEL 1746. 22.

⁵⁷ „*... et noveritis quod in cura animarum nobis duntaxat nostroque generali vicario subesse debeatis*.” PEL 1746. 22.

⁵⁸ PEL 1746. 23. Instructio data Joanni Penicz Vicario Foraneo ab Episcopo Quinqueeclesiensis.

⁵⁹ 1721. augusztus 4-én kapott császári kinevezést a nagypréposti stallumra, ugyan-ezen év szeptember 2-án Nesselrode pécsi püspök adományozta neki ezt a címet. 1730-ban Nesselrode, 1733-ban Thurn, 1736-ban Cienfuegos püspök vikáriussá

kipásztortát nijemci plébánosának,⁶⁰ majd március 3-án vicarius foraneusnak.⁶¹ A plébános kinevezési okirat jellege, tartalma, valamint a kiállítás helyszíne is mutatja, hogy ez a pécsi püspökség számára releváns kérdésnek számított. Paluch több szempontból is alkalmas személy volt e tisztségre. Lorettóban végzett a Propaganda fide kollégiumában teológiát és filozófiát, latin, német, horvát, szerb (a kánoni vizitáció szerint szlavón), olasz nyelven is beszélt.⁶²

Érdekes körülmény, hogy az 1740-es évek első felében egyfajta gyakorlattá vált a szlavóniai plébánosok kirablása és fizikai bántalmazása. Ezt azért emeljük itt ki, mert bár erről nincs forrásunk, valószínűnek tarthatjuk, hogy felmerült az igény, akár a plébánosok között, akár a püspökség részéről a helyzet megnyugtató rendezésére. Ez is összekapcsolódhat a pécsi püspökség hangsúlyosabb szerepvállalásával. Paluchot 1740-ben rabolták ki Nijemciben.⁶³ Elvittek tőle 1200 forintot, és súlyosan bántalmazták. Sebesüléseit Vukováron kúrálták, de itt sem nyert fizikai javulást, majd 1745-ben meghalt. Gregorius Martinovichot, Lovász plébánosát 1743 decemberében rabolták ki és hurcolták meg a saját házában. Martinovichot is megtörte az eset, folyamatos betegségek sújtották, 1747-ben meg is halt.⁶⁴ A lovászi plébánián Priich lett az utódja,⁶⁵ akit viszont még korábban, 1741 októberében raboltak ki és vertek meg.⁶⁶ Az ilyen esetek újabb érvet jelentettek az egyházi struktúra központi megerősítésére.

Ennek tükrében válik érthetővé, hogy Berényi püspök 1748-ban a szlavóniai katolikus hívek biztonsága szempontjából jelentős szereppel bíró személyektől kért konstruktív és effektív segítséget. 1748. június 16-án

nevezte ki. A Paluchnak kiállított oklevél után két héttel meghalt Bakich. *Fedeles Tamás*: A pécsi székeskáptalan kanonokjai a 18. század első felében. In: *Fedeles Tamás – Varga Szabolcs* (szerk.): *A pécsi egyházmegye a 17–18. században*. Pécs, 2005. 204–246, 219–220.

⁶⁰ „... in Parochum Nemcsiensem, Komletinczi, Gelejovczi, Orolik, Banovcsi, Novoselo, cum desertis Drugovcsi, Pobarcsi, Blasevcsias, canonice in Domino investimus.” PEL 1746. 57.

⁶¹ *Brüssztle J.*: Recensio universi i. m. III. 907.

⁶² 11 évig volt lelkipásztori szolgálatban. 1737-ben nevezték ki Nijemci plébánosának. *Sršan, S.*: Kanonske vizitacije Srijem i. m. 415, 417.

⁶³ A vukovári ferences krónika nem említi az esetet, viszont a forrásban Martinus Paglius/Pagliug/Paugliugi/Paljug névváltozatok alatt szerepel, mint *vicarius foraneus* és nijemci plébános, aki 1740-ben megáldotta Szent Rókus kápolnát, 1742-ben megáldotta a bogdanovaci templomot, 1743-ban pedig részt vett a svinjarevci filia temploma alapkövetételénél. *Dobrica L. – Posedi I.*: Kronika franjevačkog i. m. 143, 149, 167.

⁶⁴ *Brüssztle J.*: Recensio universi i. m. III. 586.

⁶⁵ *Brüssztle J.*: Recensio universi i. m. III. 586.

⁶⁶ *Brüssztle J.*: Recensio universi i. m. III. 656.

levélben kereste fel Ascanius Gvadagni eszéki várkapitányt,⁶⁷ hogy a püspöki fennhatósága alá tartozó plébániákat segítse, jogaikat védje, és az őket támadókkal szemben lépjen fel (*contra aggressores tutare dignetur*).⁶⁸ Ugyanezen a napon levelet intézett Franz Leopold Engelshofen altábornagyhoz is. Engelshofent az uralkodó bízta meg királyi biztosként többek között a szerémi határörvidék kialakításának felügyeletével.⁶⁹ Levelében elsősorban a plébániák gazdasági kondícióit érintette: egyrészt jelezte, hogy a híveknek mennyi bort kell adniuk a plébánosok számára, másrészt, hogy a már meglévő és stabil anyagi helyzetben lévő plébániákat őrizték meg megfelelő állapotukban, az újonnan alapítandókat pedig segítsék, és hasonlóan támogassák a plébániákat a liturgikus tárgyak esetében is.⁷⁰

Érezhető volt, hogy a püspök határozottabb fellépést fog foganatosítani, amihez alkalmas csatornákat, személyeket, illetve jogszabályi kereteket keresett. Lokális befolyása növeléséhez a középszintű, illetve regionális képviselője szerepét kívánta megerősíteni. Az egyházlátogatásai is megerősítették abban, hogy szükséges a helyi képviselet, az „*oculi episcoporum*” funkció.⁷¹ A plébániák működtetése és ellenőrzése szempontjából kiemelt jelentőséggel bírtak az esperességek mint az egyházkormányzat nélkülözhetetlen tényezői,⁷² vagy ahogy Szentkláray fogalmazta: „az egyházkormányzatnak valóságos organumai”.⁷³

1746. május 6-án instrukciókat küldött Joannes Penicznek, Kukujevci plébánosának, aki a pécsi püspökség Dráván túli, szlavóniai területen lévő plébániáiért felelős *vicarius foraneus* volt.⁷⁴ A vikáriusnak készített rendelet (*decretum*) egyfajta „munkaköri leírás”, amelyben pontosan körülhatárolta a püspök a lelkigondozással és az egyházkormányzással kapcsolat-

⁶⁷ Gvadányi József íróhoz fűződő kapcsolatáról: *Széchy Károly*: Gvadányi József 1725–1801. Magyar Történeti Életrajzok. Budapest, 1894. 76.

⁶⁸ PEL 1748. 22.

⁶⁹ Báró Engelshofen a Temesi Bánság esetében is közbenárt egyházigazgatási kérdésekben, és javasolt ferences szerzetest plébánia adminisztrálására a kamara érdekeit szem előtt tartva. *Juhász K.*: A verseci esperesség i. m. 92. Engelshofen hadügyi és közigazgatási tevékenységével kapcsolatban: *Iványi István*: A tiszai határörvidék 1686–1750. Budapest, 1885. 110; *Érdúj helyi Menyhért*: Újvidék története. Újvidék, 1894. 146; *Wettel, Franz*: Franz Leopold Freiherr von Engelshofen. Kommandierender und Statthalter im Banat. Banater Deutsche Zeitung, 12. (1930.) November 30. 11.

⁷⁰ PEL 1748. 22.

⁷¹ *Juhász K.*: A verseci esperesség i. m. 86.

⁷² Vö. *Juhász K.*: A verseci esperesség i. m. 1916. 84.

⁷³ *Szentkláray Jenő*: A főesperességek és esperességek történeti fejlődése a csanádi egyházmegyében. Temesvár, 1898. 122; *Juhász K.*: A verseci esperesség i. m. 85.

⁷⁴ PEL 1746. 23. Kukujevci szolgálata után áthelyezhették Nijemcibe, mert a ferences krónika 1749-től *vicarius foraneus*ként és nijemci plébánosaként említi. *Dobrica L. – Posedi I.*: Kronika franjevačkog i. m. 219.

ban elvárt feladatokat (*cura videlicet animarum, et fidelis populi gubernio agatur*), tevékenységi- és jogköröket.⁷⁵ A feladatköröket több pontban és olyan szinten szabályozta, hogy semmi ne történhessen a püspöki joghatóság megkerülésével.

A dekrétum első pontja a plébánosok feletti felügyeletet emelte ki, szorgalmasan kellett ügyelnie a lelkipásztorok életvitelére és szokásaira (*Vitae et moribus parochorum per districtus nominatus curam animarum exercentium sedulo invigilabis*). Az elkövetett bűn mértékének megfelelően a kisebb kihágásokért büntetnie kellett a vétkezőket (*pro minoribus excessibus ad mensuram demeriti delinquentes castigabis*), a nagyobb vétkekért, vagy ha valaki visszaesőként már többször is meg lett intve, és viselkedésén változtatni nem akart, akkor vagy a püspököt, vagy az általános vicariust kellett informálnia erről (*maiores autem illorum excessus, aut si quis saepius a te admoniti, respescere nollent, ad nos aut vicarium nostrum generalem mox deferes*).⁷⁶

A második pont a plébánosi beiktatás kérdését (*investitura*) szabályozta. A beiktatás felmutatása és engedelmességi eskü (*obedientiae iuramentum*) letétele nélkül egyetlen plébános vagy plébániai adminisztrátor sem végezhet lelkigondozást.⁷⁷ Amennyiben szerzetes, új jóváhagyást, megerősítést (*novam approbationem*) kaphat,⁷⁸ amely csak a lelki gondozás végzésére lesz korlátozva. Ebben a pontban tér ki arra, hogy gyóntatásokat lehetőség szerint csak megszentelt helyen, megfelelő ruházatban végezzék, kivéve, ha valamilyen súlyos szükség másként nem kívánja.

A harmadik és a negyedik pont a plébániák adminisztrációját pontosította. Megerősítette a vikárius pozícióit, miközben rábízta a lokális egyházi adminisztráció megfelelő felügyeletét (pl. hogy folyamatosan helyben legyen a pap, illetve, hogy szabályszerű egyházi eljárás nélkül senkit ne tehessenek le plébánosi pozíciójából).⁷⁹

Az ötödik pontban azokat, a lelkipásztorral (*curator animarum*) kapcsolatban támasztott követelményeket, elvárásokat fogalmazta meg, amelyekre figyelmeztetnie kellett (*admonebis*) a papságot: munkájuk során gondozzák a lelkeket, a rájuk bízott embereket szavakkal és példákkal oktassák (*verbis instruant et exemplis*), orientálják, instruálják, kínáljanak minden vasárnap és ünnepnapon lelki táplálékot a köznép és a művelte-
nek számára – azok képességeihez igazítva – erkölcsi prédikációkat a katekézis révén, és gyakran fejtsek ki azokat a kérdéseket, amelyek tudá-

⁷⁵ PEL 1746. 23.

⁷⁶ PEL 1746. 23.

⁷⁷ „*Nullum parochum aut parochiae administratorem, nisi exhibita investitura, ac emissa professione fidei depositoque fidelitatis solitae, et, animarum curam, qua parochus vel administratori exercere admittas.*“ PEL 1746. 23.

⁷⁸ Ebben az esetben jóváhagyást, megerősítést (*confirmatio*) jelent.

⁷⁹ PEL 1746. 23.

sukra nézve szükségesekek.⁸⁰ Kiemelt szempontként elhangzik, hogy szükség esetén késedelem nélkül, buzgó lélekkel szolgáltatassák ki a szentségeket, e nélkül senkit se engedjenek meghalni.⁸¹

A hatodik pont jól visszaadja számunkra a plébániaszervezés két fontos elemét, a plébános lokális, az uradalmon belüli pozíciójának megszilárdulásának módozatát. Elsőként az egyházlátogatások (Canonicae Visitationes) jelentőségét emelnénk ki. A 18. század első felének püspöki látogatásai igen fontos instrukciókat, követendő szempontokat, betartandó feladatokat rögzítettek helyi szinten. Ekkortól váltak a plébániák szintjén megragadhatóvá, püspöki szinten pedig hivatkozhatóvá és számonkérhetővé a leírt elvárások. Másodikként az egyházi (oconomus) személyét említenénk. Az egyházi belépésével olyan segítséget kapott a plébános, aki egyrészt segítette a mindennapos adminisztrációban, másrészt partnert, összekötő kapcsolatot jelentett az alsó- és középfokú világi bürokrácia felé. A püspök az instrukció hatodik pontjában – hivatkozva a legutóbbi egyházlátogatása során tett rendelkezéseire (conformites ad ordinationem nostram ultimae visitationis nostrae canonicae) – felhívta a figyelmet, hogy szorgalmasan viselje gondját a plébániai gazdálkodás és vagyon fokozottabb felügyeletére: mindegyik parókia bírjon két külön kulccsal, az egyik legyen az uradalmi tisztviselőnél, a másik az egyház gondozójánál. Az egyházfit esküvel kötelezték, hogy mielőtt a hívek felajánlását a plébánia ládájába helyezi, gondoskodjon arról, hogy az „elszámoló könyvbe” akár a plébános, akár segítőtje beírja a kiadásokat, így transzparenssé válhatott, milyen és mekkora bevétellel és mekkora kiadással bírt a plébánia.⁸² Ugyancsak fontos információkat nyújt számunkra a hetedik pont, amely a szervezettséget, valamint az egyházmegyei struktúra preferálást írta elő. Kifejezte azt a szempontot, hogy magánházban semmiképpen ne tartsanak misét. Fontos célként fogalmazódott meg, hogy az istentiszteletekhez méltó helyen, felszentelt, és a hívek számára alkalmassá tett templomban jöjjenek össze az adott település katolikus lakói. A másik szempont, hogy leginkább az egyházmegye által képzett papokat alkalmazzanak, aki legyen rezidens, minimalizálja a távollétet, ne engedjenek csavargó (vagyis másik egyházmegyét elhagyó) papot misézni vagy szentséget kiszolgáltatni, ellenőrizték

⁸⁰ „Omnes animarum curatores muneris suis pastoralis saepius admonebis, ut populum curae suae spiritali concreditum, verbis instruant et exemplis. Salutare pastum singulis diebus Dominicis et festis ad captum plebis et rudium proponant, conciones morales cum catheticis alternent, ea, quae scitu necessaria sunt necessitate medii et praecepti, saepius exponant.” PEL 1746. 23.

⁸¹ „Sacramenta quoties requisiti fuerint, absque mora, alacri animo, indilate administrent, neque sinant sine mori.” PEL 1746. 23.

⁸² „Oconomus ecclesiarum corporali juramento adstringes, ut antequam oblationes fidelium ad mox dictam cistam imponant, modalitate praescripta, in librum rationum per parochos vel earundem administratores, uti etiam erogationes inscribi curent” 1746. 23.

az elbocsátó levelet (*dimissoriales*), és ha nem engedelmes a feletteseinek, ne engedjék misét tartani.⁸³

A nyolcadik, kilencedik ponttal tiltotta a püspök, hogy engedélye nélkül bármilyen búcsút (*indulgentia*) kiadjanak, vagy a házasulandókat háromszor kihirdessék. A tizedik pontban megszabta, hogy az országos ünnepeket (*fešta fori*) az egységesség elvének tekintetbevételével (*propter uniformitatem*) egyházmegyei útmutatás és naptár alapján (*secundum directorium dioecesanum*) hirdessék ki a plébániai templomokban. A tizenegyedik pont szabályozta a katolikus hívek temetését, amit a plébánosnak kellett végeznie, a hívek által a harangozásért fizetett pénzösszeg az egyháznak járt. A tizenkettedik ponttal igyekezett a papok döntéshozatali felelősségét csökkenteni, illetve a döntéshozatalt megalapozottabbá tenni. Azt javasolta a plébánosoknak, hogy bizonyos kérdésekben forduljanak a szomszédos plébánosokhoz (*con-parochus*) tanácsért, mivel a többségi vélemény segíthet (*plures oculi plus videant*), fajsúlyosabb esetekben pedig a vikáriushoz, és ennek javaslatait pedig ne hagyják el. A tizennegyedik pont a gondos írásbeli adminisztrációt írta elő. Az egyes iratokat (*acta*) szorgalmasan vezessék a plébánia saját könyvébe, és minden évben az egész sorozatot adják le a helytartói levéltárba (*archivum vicariale*) Pécsre.⁸⁴

A tizenötödik pont egyben záró, összegző fejezete a dekrétumnak. Ebben a vikáriusra bízta a plébániai helyzet optimalizálását. Kimondta, hogy a püspöki látogatások idején kívül (*extra tempus visitationes canonicae*) minden két évben egyszer látogassa meg azokat a plébániákat, amelyekben lelkigondozást tartanak, és ezen alkalmakkor szorgalmasan vizsgálódjon. Amennyiben úgy érzi, hogy változtatásra van szükség, tegyen lépéseket. Ezen a ponton külön ki is emeli, hogy ezek betartását megkívánják és elvárják tőle (*et haec sunt, quae pro directione tui a te observari cupimus et mandamus*). A püspök biztatja a vikáriust, hogy az Istentől kapott okosság (*prudentia*) szerint a rá bízott hatalmat használja józanságra (*sobrietas*), építkezésre (*aedificatio*), nem pedig rombolásra (*destructio*). Egyben dicséri is a vikáriust annak érdemei szerint.⁸⁵

Ezzel az alapos instrukciós dokumentummal egyszerre tágan értelmezte, ugyanakkor konkrétan megszabta és körülhatárolta a vikárius jogköreit. Ennek köszönhetően a vikárius felléphetett a nem megfelelőnek ítélt plébánosi magatartásokkal szemben, eljárhatott olyan ügyekben (akár a saját döntése alapján, akár a püspök jóváhagyását kikérve), amelyek nem egyeztek az egyházmegye érdekeivel. Az ismertetett, általános elveket megfogalmazó dekrétumot, újabb püspöki állásfoglalás követte.

⁸³ PEL 1746. 23.

⁸⁴ PEL 1746. 23.

⁸⁵ PEL 1746. 23.

A püspökség és a szerzetesek konfliktusa 1746-ban

1746. július 18-án Berényi püspök egy újabb határozatot adott ki, amelyben konkrétan utasította a Jankovciban adminisztrátori feladatokat ellátó Nicolaus a Lassva ferences atyát,⁸⁶ hogy „minden lelki joghatóság hiányában” (omni jurisdictione spirituali carentem) hagyjon fel a lelkipásztori funkciókkal és ha még ezek után is magát „ellenállónak” mutatja (ac si ulterius etiam semet refractarium exhibuerit), be fogja idéztetni személyesen ezen év augusztusában Pécsre.⁸⁷ A püspök következetesen már a szabályokra, a törvényes joghatóságára hivatkozott, erre alapozva igyekezett fellépni a szlavón plébániákat adminisztráló szerzetesekkel szemben. Saját szerepét és álláspontját tekintette etalonnak, illetve rendnek (ordo): „azt fogjuk tenni, amit a törvény és az igazságszolgáltatás rendje megszabott.”

Joannes Penicz plébános és vicarius foraneus 1746. július 29-én írt jelentése már jól tükrözi a püspök által elvárt eljárásrendet. Penicz Berényi egy júliusi decretumára⁸⁸ hivatkozva vette fel a kapcsolatot a Jankovciban szolgáló ferences atyával. Míg a július 18-án írt irat címzettje P. Nicolaus a Lassva volt, Penicz itt már Nicolaus Czerniket találta.⁸⁹ Penicz jelentése szerint Czerniket kérdezte meg, hogy megfelelően értelmezte-e a püspöki iratot, és mindazokat a dolgokat, amelyek abban foglaltattak. A ferences atya a válaszában megerősítette, hogy megértette azokat, ám a pécsi püs-

⁸⁶ Nicolaus a Lassva személyéről viszonylag kevés adattal rendelkezünk, Ferdinandus Kaizer Catalogusa szerint 1764-ben a brodi konvent tagja. *P. Ferdinandus Kaizer: Cathalogus Reverendorum et admodum Reverendorum Patrum Superiorum Conventuum Ordinis Minorum Provinciae S. Joannis a Capistrano*. Edidit: P. Ferdinandus Kaizer. Budapest, 1896. 5.

⁸⁷ PEL 1746. 40. Comes Sigismundus Berényi Episcopus Quinqueecclesiensis iubet administratorem Jankovcensem Nicolaum a Lassva Franciscanum moneri, ut a functionibus spiritualibus exercendis cesset, eumque citat, si obedire recusaverit, Quinqueecclesias.

⁸⁸ Penicz jelzői jól tükrözik a püspöki dekrétum tartalmi vonatkozásait: (*compulsivus*: kényszerítő; *inhibitivius*: (el)tiltó; *evocatorius*: behívó, -idéző).

⁸⁹ A személyváltás okait nem ismerjük, elképzelhető, hogy – akár a püspök kérésére – tényleges személycseré történt, de az is, hogy a püspökség nem pontosan nevezte meg a Jankovciban szolgáló ferences atyát. Nicolaus Czernikről minimális információval rendelkezünk. Nicolaus a Czernik névalakban említi a vukovári krónika, amely szerint 1748-ban megválasztották a helyi kolostor vikáriusának. *Dobrica L. – Posedi I.: Kronika franjevačkog i. m. 217. Marcus Czernik néven találjuk 1747-ben a mohácsi ferences rendház vezetőjét (praesidens). Brüstle J.: Recensio universi i. m. III. 803. Nicolaus Czernik néven szerepel a Nagyszombati Egyetem diákjai között 1657-ben egy hallgató, aki esetleg valamely felmenője lehetett az itt említett szerzetesnek. Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701. A Nagyszombati Egyetem Anyakönyve 1635–1701. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből. Kiadásra előkészítette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Zsoldos Attila. Budapest, 1990. 102, 105, 112.*

pökkel való együttműködése, a dekrétum jankovci kihirdetése kizárólag a vukovári rendház gvardiánjának beleegyezésétől és engedélyétől függ („sed a consensu et licentia P. Guardiani Monasterii Valkovariensis, cui obedi-entiam debet, unice pendere“). A Pécsre történő személyes beidézésével kapcsolatban kijelentette, hogy a megszabott időre (hacsak innen el nem mozdítják, vagy a felettesei máshogy nem döntenek), meg fog jelenni.⁹⁰ Czernik a válaszait Jankovciban Penicz előtt esküvel megerősítette, (coram nobis testamur), majd ezt Gabriel Priich, Mala Vasica (Kisfalud) plébánosa és Gregorius Martinovich Lovász (Lovas) plébánosa is aláírta.⁹¹

Czernik és a püspök közötti viszony nem rendeződött, így a konzisztórium elé hívták augusztus 23-án. A megnevezett vádpont vele szemben a makacs, dacos magatartás (contumacia) volt. Az ügyirat felvezetése érzékletesen visszaadja a püspökség nézőpontjait, amennyiben Czerniket⁹² a boszniai ferences rendtartomány szerzeteseként és a jankovci plébánia adminisztrátoraként aposztrofálja. Jelen esetben az adminisztrátori státusz elé tett intrusus jelző bír fontos üzenettel. A trudo, valamint az intrudo ige egy pozícióba (akár hivatalba, stallumba) erővel, illetéktelenül való bejut-tatást fejezi ki, ami összekapcsolódhat azzal a jelentéstöbblettel, hogy az valakinek akarata ellen, beleegyezése nélkül vagy jogtalanul történt. Vagyis a püspökség úgy értékelte, Czernik hivatalviselése annyiban önkényes, hogy nem a pécsi egyházmegye szuverén döntése állt mögötte.

A makacssága abban állt, hogy már több megkeresés érkezett a vukovári ferences gvardiánhoz (ebben az évben május 6-án és június 6-án) azzal kapcsolatban, hogy a szerzeteseket eltiltják (inhibitus fuisset) Jankovci plébánia és a hozzá tartozó filiák (Szonyarovczi és Latkovczi) adminisztrálásától, így a jelenleg odahelyezett (intrusus) Czerniket is megintették (admonitus extitisset).⁹³ A vád szerint Czernik ezt nem vette tudomásul, sőt megvetendő módon (vilipendio) viszonyult a püspökség álláspont-jához. Az egyházmegye ügyésze (fiscus consistorialis) azzal érvelt, hogy már mind javadalmában, mind hivatalában felfüggesztettek (suspensus a beneficio, vel officio), így ebben a minőségében nem gyakorolhatja tovább a tevékenységét. Ennek értelmében a püspökség a jogos és igazságos eljárás kimondása és tudatosítása céljából hívta Czerniket a konzisztórium elé.⁹⁴

Boszniai ferencesek érvei

A boszniai ferences rendtartomány is igyekezett érvényesíteni a gyakorlat-ban megszerzett jogosítványait.⁹⁵ Sikerült keresztülvinniük, hogy Mária

⁹⁰ PEL 1746. 40.

⁹¹ Mindketten Lorettóban tanultak. *Brüsztle J.*: Recensio universi i. m. III. 586.

⁹² Az ügyiratban Csernikként szerepel. PEL 1746. 63.

⁹³ PEL 1746. 63.

⁹⁴ PEL 1746. 63.

⁹⁵ Vö. *Hodinka Antal*: Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. Budapest, 1898; *Tóth I. Gy.*: Szent Ferenc követői i. m.

Terézia írásba foglalja: eddig a ferencesek adminisztrálták Jankovci plébániáját.⁹⁶ A legfőbb érv, amelyet az uralkodó is megemlített, a boszniai ferencesek török uralom alatti helytállására utal, mégpedig arra, hogy buzgón védelmezték a katolikus hitet.⁹⁷ Erre az érvre építve biztosította a boszniai rendtartomány számára több plébánia adminisztrálását. Az uralkodó elrendelte és parancsolta (*committimus, et mandamus*), hogy a boszniai ferencesek az általuk használt és aktuálisan tartott plébániákat és filiákat, különösen pedig a jankovcit zavartalanul megőrizték (*signanter vero in parochia Jankoviczensi ulterius etiam imperturbate conservare*).⁹⁸ Ugyanakkor hozzátette azt is Mária Terézia, hogy ha a későbbiekben kellő ok lenne bármilyen változtatásra, terjesszék be ezt számára (*et si quae mutandi sufficiens ratio adesset, eandem Majestati Nostrae repraesentare*), készen áll ezt tudomásul venni és megfontolni, és ami a témánk szempontjából még fontosabb, zárásként lefektette, hogy a mindenkori aktuális gyakorlaton felül (akár világi papok, akár szerzetesek adminisztrálják) az érintett plébániák egyházmegyei illetékesség alá tartoznak.⁹⁹

A ferencesek igyekeztek történeti érveket is felvonultatni, melyek révén a saját szerepüket egyrészt kontinuussá, másrészt kizárólagossá tudták fokozni. Argumentációjuk értelmében egyedül rajtuk állt, hogy a hódoltság idején ott élő lakosságot, akik minden más lelki vigasztalást nélkülöztek a római katolikus hitre nevelték és annak megőrizték.¹⁰⁰ Ezeket az érveket elsősorban korábbi írásos anyagokból emelték át, amelyeket részben felterjesztésként ők jegyeztek, vagy azok alapján bekerültek az uralkodói leiratokba.¹⁰¹ A forrásokban ennek megfelelően számos ismétlődő tartalommal, szövegszerű egyezésekkel találkozunk, leginkább a témában megnyilvánuló uralkodói szövegekben (I. Lipót, 1703. augusztus 23-án; I. József, 1705. november 5-én; III. Károly, 1712. május 28-án és 1722. október 23-án kelt leveleiben).

⁹⁶ „qualiter Monasteria Provinciae suae administratione parochiarum, in quarum usu hucusque praefuerunt, in specie vero circa parochiam Jankovicensem ex monasterio praefati ordinis Valkovariensi administratam.” PEL 1746. 44.

⁹⁷ „memoratum provinciam Bosnae Argentinae ob insignia ejusdem merita de fide catholica periculosissimis temporibus sub jugo etiam turcarum zelose conservata et propagata in suam Regiam protectionem sumpserit.” PEL 1746. 44. A Provincia Bosnae-Argentinae 16–17. századi szerepéről: Ványó Tihamér: Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól. 1649–1673. Levéltári Közlemények 42 (1971). 323–339, 324–327.

⁹⁸ PEL 1746. 44.

⁹⁹ PEL 1746. 57.

¹⁰⁰ „populumque ... in fide orthodoxa romana catholica erudivissent et conservassent” PEL 1746. 57.

¹⁰¹ Az előző lábjegyzetben szereplő mondat például I. Lipót, 1703. augusztus 23-án kelt leveléből származik. PEL 1747. 19.

A ferencesek megállapításai közül kiemelhetjük az elvégzett munkát, az átélt sok veszélyt, valamint a jámborságot és a buzgóságot (tot labores ... tot pericula ... pietate et zelo).¹⁰²

Ebben az aktacsomóban található egy datálatlan levél Frater Franciscus Ivanovich Minister Provincialis részéről, aki az említett provincia és az illír nemzet (natione illyrica) nevében terjesztette elő hosszasan az érveit. Argumentációja szintén a török megszállás mostoha körülményeire, emberpróbáló terheire koncentrál, kihangsúlyozva, hogy egyedülként tartották meg Szlavóniában a katolikus vallást („a legkegyetlenebb és legádázabb barbárság alatt a Boszniai Török Királyságban [...] nyilvánvaló életveszély és testvéreink többségének nyilvánvaló vesztesége mellett a legsúlyosabb szolgaságban”). Minden nehézség ellenére állandó jelleggel és rettenthetetlenül (constanter, intrepide) szolgálták a szerencsétlen (miser) katolikusokat.¹⁰³ A kegyetlen körülmények és az igaz hitért folytatott állhatatos küzdelem mellett az érvek harmadik fontos pillérét képezte, hogy mindezt nemcsak a katolikus egyház buzgó szolgálóiként, hanem a „legfenségesebb osztrák-ház leghűségesebb alattvalóiként” cselekedték.¹⁰⁴ A szerző kitért arra, hogy a plébániák gondozásában a török kiűzése után is fontos szerepet játszottak, ezzel kontinuussá téve jelenlétüket, szerepvállalásukat, valamint a Habsburg uralkodók támogatását is, ahogyan azt III. Károly 1722. október 23-án kiállított leveléből kiolvasta és beidézte. Ivanovich a leírás e pontján rátért a problémákra, amelyeket konkrétan Berényi Zsigmond püspökhöz kötött („perturbamur tamen a Dioecesano Quinqueecclesiensi, nomine Sigismundo Berényi”). Az általa használt per-turbo igét fordíthatjuk „teljesen összezavar”, illetve „rendetlenségbe hoz” értelemben egyaránt. Két esetet is negatív kontextusban említett, egyrészt hogy erőszakkal igyekezett a jankovci plébániát elvenni („violenter conatur auferre”), másrészt, hogy beavatkozott Petrini plébánia ügyeibe. Ivanovich felhozta a pécsi püspökség érvelését is, amely szerint a jankovci plébániát és filiáit a ferencesek mindeddig nem kezelték jól, és emellett állandó plébánosnak kellett volna Jankovciban maradnia („quod Jankovczi parochia, veluti filialis, sub conventu Valkovariensi ex eodem conventu per Religiosos Franciscanos hactenus non fuerit bene administrata, et quod in Jankovczi debuisset permanens sacerdos parochus morari”). Ehhez képest a ferencesek a saját teljesítményüket megfelelőnek ítélték. A levél megállapítása szerint eddig mindig a lehető legpontosabban (exactissime) adminisztrálták mind a plébániát, mind a filiákat.¹⁰⁵ Működésük és birtoklásuk eddig

¹⁰² PEL 1747. 19.

¹⁰³ PEL 1746. 44.

¹⁰⁴ „et fidelissimos Augustissimae Domus Austriacae subditos contestati sumus” PEL 1746. 44.

¹⁰⁵ „quamvis hactenus ex conventu Valkovariensi semper exactissime in omnibus spiritualibus eadem parochia veluti filialis administrata fuerit.” PEL 1746. 44.

békében zajlott, és reményeik szerint ez a továbbiakban is háborítatlanul fog történni.¹⁰⁶

A pécsi püspök reakciója

Berényi Zsigmond, 1747. február 19-én kelt levelében reagált Franciscus Ivanovich tartományfőnök instanciájára, amelyben többek között a jankovci plébánia elfoglalását is panaszolta. A püspök célja, hogy megválaszolja a vádakát, másrészt feltárja a saját tetteit (*respondeo et factum detego*).¹⁰⁷ Berényi szisztematikusan építette fel az érvelését. Elsőként kiemelte, hogy a Canonica Visitatio alatt tapasztalt benyomásai alapján hozott meg döntéseket a hívek érdekében. Beszámolójában megismételte a jankovci hívek panaszát, hogy mind Vukovár távolsága, mind az utak minősége, az esőzés és a téli időszak miatt komoly kellemetlenségek nehezdednek rájuk, hiszen a plébánia adminisztrációjával megbízott szerzetesek nehezen tudtak az ünnepnapokon és vasárnapokon a misére odaérni és ugyanez a helyzet állt fenn a betegek szentségei kiszolgálásával kapcsolatban is. Éppen emiatt vélte úgy a püspök, hogy a plébánia megfelelő adminisztrálását nem képesek és nem tudják stabilizálni a szerzetesek (*ubi stabilire non poterit, adeoque noverit*).¹⁰⁸ A jankovci plébánia elfoglalásával (*occupatio*) nem a ferencesek kiváltságai ellen cselekedett, hanem az egyházmegyei törvény szerint (*jure dioecetano*) járt el.¹⁰⁹

Berényi ugyanakkor a történeti érvekre is reagált, és saját identifikációs argumentációt közölt. E szerint a 17. század végén az egyházmegye papja gondozta a híveket, ám ő tatár fogságba esett, és a ferences szerzetesek valójában ekkor foglalták el a jankovci plébániát. Berényi megfogalmazása szerint csupán segítségként érkeztek ide. A püspök által használt *subsidium* fogalom magában hordozza a tartalék jellegét, vagyis az átmene-

¹⁰⁶ „... in quarum pacifica possessione sumus, verum etiam, ut in parochia Jankovczensi imperturbati remaneamus, quemadmodum hactenus.” Az *imperturbatus* jelzőként és határozószóként is gyakran szerepel a szlavón plébániákkal kapcsolatos iratokban, és előszeretettel használják a *pacificus* melléknévvel párhuzamosan, elsősorban birtoklást, használatot jelentő igék mellett. Ebben az esetben azért is érdekes a használata, mert Berényi püspök kapcsán a *perturbo* igét használta. A következő mondatban *tute et pacifice* adverbiumokat használ a szerző a plébániák adminisztrálásával kapcsolatban. A *remaneo* igével a hosszútávú tartósságot fejezte ki.

¹⁰⁷ PEL 1747. 19.

¹⁰⁸ PEL 1747. 19. Az említett rezideálási probléma jelen van már az 1735. évi kánoni látogatás jegyzőkönyvében is, amely szerint a szerzetesek ünnepnapokon és vasárnaponként jelennek meg Jankovciban, illetve a hívek lelki gondozásáról is „egyszer az egyik, máskor a másik vukovári kolostor szerzetesének a feladata”. Ebben a jegyzőkönyvben már felmerül Jankovci plébániái rangra emelése is: „Vukovárhoz tartozik, 2,5 óra távolságra van, központi rangra kell emelni, hozzá csatolva Slakovcitt és Svinjarevcit”. *Sršan, S.*: Kanonske vizitacije Srijem i. m. 411.

¹⁰⁹ PEL 1747. 19.

tiséget. A Jankovciban lezajlott folyamatot Berényi a környékbeli egyházi helyekre is kiterjesztette, ugyanis azt írta, hogy a szerzetesek más plébániákat is elfoglaltak, és azokról is erőszakosan kizárták a világi papokat (tum hinc, tum ex aliis quoque taliter occupatis parochiis, violenter cum gravi ecclesiasticorum injuria excluserunt), sőt nyíltan megkísérelték felforgatni a környékbeli egyházközségeket is (imo extentis quoque parochiis palam et manifeste deturbare attentarunt). Az egyházmegye érvrendszere szerint erővel (vi) és ravaszsággal (astu) szerezték meg a ferencesek a plébániákat.¹¹⁰ Berényi azt is beépítette a premisszái közé, hogy a rendház nem kezeli jól a kegyurakkal, illetve a földesurakkal való viszonyt. Abban a tekintetben sem tartotta szerencsésnek a ferencesek plébániai szerepét, hogy a nehéz anyagi helyzetben lévő hívektől szedett alamizsna nem lehet elégséges a rendházak eltartására.¹¹¹

Visszatérően említi az egyházmegye által előírt vizsga és a püspöki jóváhagyás szerepét. Hogy mennyire kulcs- és központi kérdés ez a püspök számára, mutatja a szöveg hangulata. Amikor az examen-ekhez való viszonyt tárgyalja, kérdések sora tör ki belőle: hol marad a jóváhagyás vagy a helytelenítés, hol a helyreigazítás és hol a behelyezés, beiktatás?¹¹² Vagyis meddig tart a püspökség mozgásteré? Hol nyílik lehetősége arra, hogy kontroll alatt tartsa a plébánosait, milyen módon történhet a visszacsatolás, és milyen mértékben folyhat a minőség-irányítás, illetve a teljesítményértékelés? Berényi szerint ez nem csupán az eljárási szabályok miatt fontos kérdés, hanem azért is, mert az eddigi tapasztalat azt mutatta, hogy a korábbi egyházmegyei vezetők nem tudták javítani a szerzetesek hiányosságait, sem megfelelően kezelni a visszaéléseiket. Ezt a képet határozott állítással erősíti meg a püspök: vezetők nem tudták javítani a szerzetesek hiányosságait, sem megfelelően kezelni a visszaéléseiket.¹¹³

Hibákat ugyanis jelentős mennyiségben említett a szerzetesek működésével kapcsolatban, felső és alsó szinten egyaránt, mind az irányítási, mind a lelkipásztori munkában. Határozottan jelezte, hogy vizsga és jóváhagyás nélkül funkcionáló szerzeteseket ne közvetítsenek, sem a plébáni-

¹¹⁰ PEL 1747. 19.

¹¹¹ PEL 1747. 19.

¹¹² „ubi manet approbatio vel reprobatio ubi correctio? ubi canonica institutio?” PEL 1747. 19. Berényi értelmezése szerint az egyházmegyei főhatóságot illeti a canonica institutio, a javadalomba való tényleges bevezetés joga. A javak adományozása (*collatio beneficii*) és a megerősítés (*canonica institutio*) között határozott különbség van, a kisebb javadalmazások csupán a püspök megerősítése és az *institutio canonica* után húzhatják a jövedelmet, tehát a javadalom élvezetének kezdete összeesik az *institutio canonicával*. Vö. *Schlauch*, 1892. 7, 12, 22.

¹¹³ „quod mei Praedecessores hoc saeculo maximis distracti negotiis adverterunt quidem, sed emendare non poterant.” PEL 1747. 19.

ákra, sem a plébániákról, anélkül, hogy nem egyeztettek vagy közvetlenül vele, vagy a vikáriusával.¹¹⁴

Berényi igen rossz véleménnyel volt a szerzetesek teológiai és dogmatikai felkészültségéről, sőt a legalapvetőbb ismeretek hiányát jelezte. A konfliktus eszkalálódása idején, 1747-ben már a rudis és az idiotus mellékeveket használta velük kapcsolatban, ráadásul ezt saját, illetve a konzisztórium vizsgáztatók tapasztalataként tálalta.¹¹⁵ E reflexiója alapján nem lehetett könnyű vagy akár támogató, jó hangulatú a szerzetesek számára az egyházmegyei tudáspróba. Ennek tükrében viszont érthető, hogy a püspök ragaszkodott a konzisztórium vizsgához, és akik nem feleltek meg ezen, azok helyére két hónapon belül másokat kért jelölni. Az alkalmatlanok, illetve a követelményeknek megfelelni nem szándékozók eltávolítását (amotio) hivatala követelményeként (exigentia officii mei) aposztrofálta.

Berényi komoly eltérést látott a tartományfőnök beadványaiban megfogalmazottak és a valóságos helyzet között. Szerinte ugyanis a ferencesek a plébániákra vagy tudatlan fiatalokat küldtek, akik nem rendelkeztek elegendő tudással és belátással (aut juvenes idiotas, scientia, et consilio sibi quoque insufficientes), vagy a lelkipásztorkodásra alkalmatlan öregeket (ineptos senes), akik életkoruk miatt már nem voltak képesek vagy éppen nem voltak hajlandók a plébániai ügyeket intézni. Az érvelésében a végkonklúzió felé haladva, egyre erősebb kifejezéseket használt, egyre erősebb képeket teremtett. A szerzetesek lelkipásztorkodási hibái mellett arra is felhívta az uralkodó figyelmét, hogy a lezajlott folyamatok püspöki tekintélynek lenézése és megvetése (vilipensio ac despectus authoritatis), valamint püspöki joghatóságának megingatása és megzavarása (convulsio ac turbatio juris et jurisdictionis episcopalis) mellett zajlottak le. Az egyházmegye felelős vezetőjeként és a hívekért felelős püspökként nem hagyhatta, hogy egyházmegyéje népe révén épüljenek rendházak, miközben a plébánia-templomok elhanyagolt állapotban maradnak.¹¹⁶ Éppen ellenkezőleg, azt az óhaját fogalmazta meg, hogy „stabil” egyházmegyes plébánosok révén napról napra „ragyogjon” a templomok építésének „nagyobb reménye.”¹¹⁷

¹¹⁴ „Ne administratores parochiarum non examinati, patentalibus pro institutione canonica non provisi me, aut vicario meo in consulto, mittantur, et illocentur, vel removeantur.” PEL 1747. 19.

¹¹⁵ „In comperto enim habeo religiosos adeo rudes, ac idiotas, proxime pro administratoribus parochiarum fuisse designatos, ut quemadmodum a juratis examinatorebus meis consistorialibus certum accepi, eorum aliqui prima fundamenta fidei pro salute consequenda scitu necessaria ignoraverint, ac inter alios, quorum nominibus parcitur, unus ipsa quinque praecepta ecclesiae ignorans, ad alia quaesita stupuit.” PEL 1747. 19.

¹¹⁶ „consequenter conventus eorum a populis meae Diaecesis aedificari non debeant, cum evidenti ruina et neglectu templorum parochialium.” PEL 1747. 19.

¹¹⁷ „E converso autem dietim major spes erectionis ecclesiarum, per stabiles parochos ecclesiasticos affulgeat.” PEL 1747. 19.

Végül Berényi visszatért a tartományfőnök konkrét, Jankovcira vonatkozó panaszára. Hangsúlyozta, hogy jogosítványai érvényesítése és a hívek érdekei nem esnek egybe a ferences rend kéréseivel, így arra kérte a királynőt, hogy ebben ő is a püspök pártjára álljon.

Az 1740-es évek második felére sarkos vélemény alakult ki az egyházmegyei vezetőkben azzal kapcsolatban, hogy a ferences rendházak képviselői az uralkodót is bevonták a püspökökkel szembeni küzdelmeikbe. Ezt jól tükrözi Szörényi László szerémi püspök (1733–1752) Berényinek Nyitra-ról 1746. október 29-én írt levele. Ebben arról kérdezte a pécsi püspököt, hogy a „ferencesek még Excellenciád ellen is mertek panaszkodni azzal kapcsolatban, hogy a plébániákon zaklatva vannak?” Ehhez hozzátette, hogy ellene is „panaszkodtak őfelségének.” Szörényi tájékoztatása szerint ő megfelelően reagált a szerzetesek panaszaira, válaszolt is nekik, ugyanakkor fenntartotta azt a véleményét, hogy felfedte, vagyis leleplezte a hazugságokat és rágalmozásokat („imposturas, ac calumnias detexi”). Utóiratként hozzátette, hogy ha esetleg a bosnyák ferencesek eddig nem is voltak Bécsben ismeretesek, akkor ez majd megváltozik, és ismertté válnak, ez lesz a panaszuk gyümölcse.¹¹⁸

Berényi Zsigmond 1747. július 28-án a Helytartótanácsnak küldött, Pozsonyban kelt jelentését tekinthetjük az eddig felvázolt ügy egyfajta lezárásának. Ebben a püspök markáns álláspontot képviselt. A határozottsága mögött megtalálhatjuk az egyházlátogatás, illetve a plébániai vizsgálat tapasztalatait. Úgy ítélte meg, a „terepen” kapott válaszok az ő álláspontját igazolják.

A püspökség eltökéltségét erősítette az a folyamatos diskurzus, amelyet az egyházmegyéjén belül, illetve a világi és egyházi hatóságokkal folytatott. A visszajelzések, válaszok abban erősítették meg Berényit, hogy végig kell vinnie a plébániai lelkipásztorkodás homogenizációját, amibe beletartozott a ferences rend kiszorítása is. Azt azonban ki kell emelni, hogy ezek a diskurzusok bizonyos fókig koherensnek minősültek, egy eleve elhatározott célkitűzést igyekeztek igazolni.

A szerzetesek működését eddigi formájában (a központi, ellenőrző vizsga nélkül) károsnak tartotta, sőt a hívek lelkiiségére tekintettel veszélyesnek titulálta. Véleménye szerint egyértelműen ártott az egyházmegyék tekintélyének. Ennek tükrében reálisnak hathat a püspök azon elvárása, hogy csak akkor tevékenykedhetnek tovább a plébániai adminisztrációban, ha alávetik magukat a püspöki joghatóságnak a többi plébánossal azonos

¹¹⁸ „Cuperem scire, utrum Franciscani etiam contra Excellentiam Vestram conqueri ausi sint in eo, quod in parochiis turbentur? [...] Nam contra me, super eo, apud suam Majestatem questi sunt. [...] Ast communicata mecum eorundem querela, respondi, et imposturas, ac calumnias detexi. [...] Si Franciscani Bosnenses, hactenus non erant Viennae noti? jam nunc noscentur, et hic erit fructus querelae ipsorum.” PEL 1747. 19.

jogosítványokkal.¹¹⁹ A püspök itt is hangsúlyozza, hogy vessék alá magukat a pécsi egyházmegye által kijelölt vizsgáknak és jóváhagyásoknak. Két igét emelnék ki, amelyek révén orientálni kívánta a plébánián működő ferences szerzeteseket: subest, amely az alávetettséget fejezi ki, illetve az obtemperat, amely pedig az engedelmességet, alkalmazkodást.

Befejezés

Amennyire erősnek tűnt 1746-1747-re a két fél polémiája, és amennyire karakteres érveket fogalmaztak meg, reagálva egymás szövegeire, annyira váratlan a konfliktus hirtelen megszakadása. A források alapján ugyanis úgy tűnik, 1747 tavaszától háttérbe szorult, lezárult az ügy. Az iratok hiányában csak hipotetikusán tudunk következtetni ennek okaira. Ezek közé sorolhatjuk a vicarius foraneus eredményes működését, illetve Berényi Zsigmond püspök betegségét, majd halálát. Klimó György 1751-es püspöki kinevezésével már egy egészen más „Szlavónia-politikát” tapasztalhatunk. Ennek a lényege egy olyan társadalompolitikai törekvés volt, amelyben az uralkodó a század közepén hivatalba lépő püspök-főispánok révén igyekezett homogenizálni és integrálni a délszláv katolikus lakosságot. Ehhez viszont már egyértelműen egy egységes képzettséggel, egységes célrendszerrel bíró egyházmegyei papság fellépésére és szerepeltetésére volt szükség. A szerzetesség fokozatos kiszorítása és az egyházmegyei papság mennyiségi és minőségi erősödése egyfajta intézményi homogenizációt eredményezett, amelyben a korporatív jelleg erősödött.

¹¹⁹ „eousque donec in usu ex adnimatione parochiarum perstiterint, jurisdictioni ordinariarum adinstar aliorum parochorum pleno jure subesse incumbat” PEL. 1747. 19.